

РОЗДІЛ II. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342:34.05:34.06

DOI <https://doi.org/10.26661/2616-9444-2019-3/4-02>

Інноваційний потенціал рецепції як конституційно-правового феномену

Верлос Н. В.

*Запорізький національний університет,
вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна
verlos79@gmail.com*

Ключові слова:

конституціоналізм, рецепція, запозичення, інноваційний потенціал, електронна демократія, електронне урядування, конституційно-правові інновації.

*Надійшло до редколегії:
15.10.2019*

Прийнято до друку: 13.11.2019

Стаття присвячена дослідженню інноваційного потенціалу рецепції в конституційному праві як інституційно-системного механізму запозичення новітніх конституційно-правових правових ідей, принципів, норм із поступовим їх впровадженням, що базується на використанні нових науково-технічних винаходів у процесі підвищення ефективності функціонування окремих конституційно-правових інститутів. Останнім часом спостерігається активний процес впливу інноваційних технологій на функціонування усіх сфер життєдіяльності в Україні взагалі та конституційного механізму публічної влади зокрема. Так, активно розвивається і поступово інтегрується до конституційно-правового простору концепція розвитку електронної демократії та технології краудсорсингу, інститути електронної демократії, омбудсмана, медіації, конституційної скарги та інші. В свою чергу розвиток генної інженерії, нанотехнологій, біомедичних технологій, біопринтингу, штучного інтелекту (в тому числі робототехніки) впливають на розвиток, конституційне закріплення та реалізацію конституційних прав людини в перспективі.

Innovative potential of reception as a constitutional phenomenon

Verlos N. V.

*Zaporizhzhya national university, str. Zhukovsky, 66, Zaporizhzhya, Ukraine
verlos79@gmail.com*

Key words:

constitutionalism, reception, borrowings, innovational potential, electronic democracy, electronic government, constitutional innovations.

The article is devoted to the study of innovative potential of reception as a constitutional phenomenon as an institutional and system mechanism of borrowing the latest constitutional legal ideas, principles, norms with their gradual introduction that is based on the use of new scientific and technical inventions in the process of improving the effectiveness of functioning of individual constitutional institutions.

Recently, there has been observed an active process of innovative technologies influence on the functioning of all living environments of Ukraine in general and constitutional mechanism of the public authority in particular. Thus, the concept of

development of electronic democracy and crowdsourcing technology is actively advancing and gradually integrating into the legal system of Ukraine. There have been noticed attempts to introduce an innovative model of social and state development. Such institutions as electronic democracy, ombudsmen, mediation, constitutional claims etc. are softly borrowed and integrated into the constitutional space.

Dynamic development of the scientific and technical progress and transition to innovation-driven economy require a relevant response of law as the main moderator of the social relations. The emergence of new economic innovations demands an immediate consolidation of specific factual circumstances associate with the innovations in legal models that a legal norm can react and cause particular legal effects involving the change or termination of legal relations. Otherwise, legal norms will remain unconcerned with the conditions of reality.

Moreover, the very development of scientific and technical progress creates a basis for a qualitative upgrade of the whole system of the constitutional mechanism of public authority and contributes to the emerging of new institutions. For example, the development of Internet technologies makes it possible to realize the concept of electronic democracy. Reception of the institution of electronic democracy, its active implementation in the domestic legislation is a constitutional innovation which permits improving the effectiveness of public authorities functioning; facilitating communication between the public authority and civil society; promoting citizens' involvement into making important policy decisions.

However, the abovementioned let the author consider only one of the aspects of the innovative development of constitutional institutions and mechanisms of their reception in the domestic legislative system. Along with the development of information technologies, one can mark such innovations as the advancement of genetic engineering, nanotechnologies, biomedical technologies, bioprinting, artificial intellect (including robotechnics) etc. The constitutional legislation also has to respectively react to an invention and development of all these innovations because their influence on their elaboration, constitutional consolidation and enjoyment of human rights is evident.

Summarizing the above, the author highlights the fact that when it refers to the innovative potential of reception it means an exclusively constructive aspect of borrowing of non-typical legal material that aims to achieve qualitative changes in terms of improving the effectiveness of functioning of the constitutional mechanism of public authority primarily focusing on the enjoyment of human rights. However, bear in mind that besides the borrowing of constructive constitutional innovations, destructive innovations connected with abuse of the right can pervade the legal system. They become a destabilizing factor for the constitutional modernization and even can pose a risk to the national security of the state in informational, ecological, economic, biological and other areas.

конституційного права. Основними чинниками цього процесу є євроінтеграційні процеси, які виявляються у прагненні України, як і більшості інших держав, приєднатися до Європейського Союзу; тенденція тотальної демократизації та антропоцентричні вектори конституційного будівництва; розвиток вільної торгівлі та необхідність створення ефективної системи міжнародних правил; глобальні виклики людству (екологічні, демографічні, терористичні); розвиток науково-технічного прогресу тощо.

Все це сприяє поширенню правових ідей незалежно від політичних кордонів або соціокультурних особливостей, «розмиванню» теоретичних меж, що окреслювали дослідники правових систем і розширювало правові горизонти з метою підготовки належного ґрунту для реалізації концепцій транснаціонального конституціоналізму (Transnational Constitutionalism) [1], глобального конституціоналізму (Global Constitutionalism) [2], міжнародного (інтернаціонального) конституціоналізму (International Constitutional Law) [3; 4]; багаторівневого конституціоналізму (Multilevel constitutionalism) [5], в основу яких покладається створення та реалізація спільної нормативної моделі забезпечення та захисту прав людини, концепція організації публічної влади, боротьба з глобальними проблемами та інше.

У процесі реалізації концепції глобального конституціоналізму важливе значення відіграє рецепція як конституційно-правовий феномен, який полягає в тому числі у можливості чи необхідності запозичення та засвоєння зарубіжного правового досвіду для підвищення ефективності конституційно-правової модернізації, реформування та розвитку конституціоналізму з урахуванням глобальних тенденцій демократизму та антропоцентризму в процесі державного будівництва.

Основною телеологічною домінантою процесу рецепції в конституційному праві є здійснення системного реформування в напрямі інноваційного розвитку всієї системи права та ствердження цінностей конституціоналізму, що власне і свідчить про актуальність обраної проблематики дослідження.

Дослідженням рецепції як загальноправового та конституційно-правового феномену переважно присвячені праці таких вчених: Г. М. Азнагулової, М. О. Баймуратова, І. О. Гоши, В. В. Гомонай, А. І. Дудко, Є. Ю. Куришева, З. П. Мельник, І. Б. Новицького, С. А. Панасюка, Т. С. Подорожної, Ю. О. Тихомирова, С. В. Ткаченка, О. Д. Третьякової, В. А. Томсинова, Є. О. Харитонова, О. І. Харитонової, В. М. Шаповала та інших. Інноваційний потенціал розвитку у різних сферах суспільних відносин (в тому числі в праві) став предметом вивчення таких дослідників: С. А. Буткевича, В. М. Грішина, Д. В. Грибанова, П. М. Гурєєва, Є. Ю. Куришева, Г. О. Конопльової, Д. А. Пашкової, Д. М. Степаненка, А. Ю. Сунгурова, В. І. Червонюка. Однак попри численні спроби дослідження рецепції в конституційному та інших галузях права проблема визначення її інноваційного потенціалу не отримала належної уваги з боку наукової спільноти.

Основна мета цього дослідження полягає у комплексному науково-теоретичному аналізі інноваційного потенціалу рецепції як конституційно-правового феномену, який заснований на запозиченні та використанні нових науково-технічних винаходів у процесі підвищення ефективності функціонування окремих конституційно-правових інститутів.

Для визначення розуміння сутності інноваційного потенціалу рецепції в конституційному праві насамперед варто зрозуміти семантику застосовуваної термінології. Так, слово інновація походить з англійської мови

“innovation”, що в перекладі означає «нововведення», «оновлення», «покращення». У словниках термін «інновація» трактується у таких значеннях: 1) нововведення; 2) комплекс заходів, спрямованих на впровадження в економіку нової техніки, технологій, винаходів тощо [6, с. 506]. Отже, можна констатувати, що коли йдеться про інновацію, мається на увазі створення чи впровадження чогось нового або істотне покращення властивостей вже існуючого чи відновленого.

Як цілком справедливо зазначає Д. В. Грибанов, «Коли йдеться про «інновації у праві», слід мати на увазі, що йдеться про вироблення якихось нових корисних знань у будь-якій сфері життєдіяльності та їх реалізацію у будь-якому матеріальному втіленні з можливістю відновлення» [7, с. 47]. Це широке розуміння інновацій, які застосовується у розумінні оновлення, зміни чи будь-якого перетворення, заснованого на новизні. Г. О. Коноплева, С. А. Буткевич зазначають, що інновація може сприйматися як відмова від звичного, усталеного, сакраментального, традиційного на користь незвіданого. Це явище скоріш за все може бути описане за допомогою новизни, нововведення, новаторства, іншими словами це те, що не мало місця раніше чи кардинально змінено, вдосконалено [8, с. 58].

Нормативне визначення терміну «інновація» міститься у ст. 1 Закону України «Про інноваційну діяльність», під яким розуміються новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, які істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери [9].

Термін «інновація» вперше було використано у дослідженнях культурологів. Він означав «введення деяких елементів однієї культури в іншу», а саме «введення європейських звичаїв і способів організації в традиційні *Herald of Zaporizhzhia National University. Jurisprudence*

азіатські та африканські суспільства» [10, с. 7]. На початку ХХ ст. починають вивчатися закономірності розвитку економіки, пов'язані з розвитком науково-технічного прогресу. Саме тоді у 30-х роках ХХ ст. термін «інновація» почав застосовуватися у науковому обігу австрійським вченим у сфері економіки Й. А. Шумпетером. Саме він у роботі “The Theory of Economic Development” застосував цей термін при аналізі змін у розвитку економічних систем на основі «інноваційних комбінацій», вперше розглянув питання впливу інновацій на розвиток і дав визначення інноваційного процесу [11, с. 320].

Поступово термін «інновація» вводився і до обігу юридичної науки для позначення чогось нового, що привноситься до правової системи, а саме ідей, концепцій, правових інститутів, норм, практик. При цьому мається на увазі не тільки і не стільки запозичення іноземного правового елемента, скільки необхідність впровадження та прийняття правовою системою того «нового», що є результатом творчої діяльності людини, заснованої на нових ідеях, винаходах, відкриттях.

Говорячи про інноваційний потенціал, слід мати на увазі, що власне слово «потенціал» походить від латинського “potentia” – сила, міць, можливість, здатність, яка існує у прихованому вигляді й здатна виявитися за певних умов [12, с. 428]. У словниках термін «потенціал» розуміється як сукупність усіх наявних засобів, можливостей, продуктивних сил, що можуть бути використані в якій-небудь галузі, ділянці, сфері [13, с. 1308].

Таким чином, під інноваційним потенціалом рецепції як конституційно-правового феномену пропонується розуміти інституційно-системний механізм запозичення новітніх конституційно-правових правових ідей, принципів, норм із поступовим їх впровадженням, що базується на використанні нових науково-технічних винаходів у процесі підвищення ефективності функціонування окремих

конституційно-правових інститутів. Важливо акцентувати увагу на тому, що саме конституційно-правові інновації призводять до якісного оновлення усєї правової системи.

Досить слушну думку в цьому контексті висловлює Д. В. Грибанов, який зазначає, що інновації з'являються із досягненням певного якісного рівня розвитку науки і техніки в їх неодмінній взаємодії та інтеграції, у зв'язку з розробкою та впровадженням новітніх технологій, які отримують економічне застосування. В результаті впливу, обмовленому впровадженням інноваційного розвитку на правовий розвиток, змінюються і деякі сутнісні характеристики правових понять і процесів. Змінюють внутрішні характеристики права, з'являються нові процеси, правові поняття та юридичні конструкції, підходи до розуміння тих чи інших правових явищ [7, с. 48].

Останнім часом можна спостерігати активний процес впливу інноваційних технологій на функціонування усіх сфер життєдіяльності в Україні взагалі та конституційного механізму публічної влади зокрема. Так, активно розвивається і поступово інтегрується до конституційно-правового простору концепція розвитку електронної демократії та технології краудсорсингу, інститути електронної демократії, омбудсмана, медіації, конституційної скарги та інші. Також останнім часом здійснюються спроби запровадження інноваційної моделі суспільного та державного розвитку.

Активний розвиток науково-технічного прогресу та перехід до інноваційно-орієнтованої економіки вимагає відповідної реакції з боку права як основного регулятора суспільних відносин. Поява нових економічних інновацій вимагає негайного закріплення відповідних фактичних обставин, пов'язаних з інноваціями у правових моделях, щоб правова норма могла реагувати і спричиняти відповідні правові наслідки, пов'язані з

виникненням, зміною чи припиненням правовідносин. В інакшому випадку правові норми залишатимуться індиферентними до обставин реальної дійсності.

Саме розвиток науково-технічного прогресу багато в чому створює підстави для якісного оновлення усєї системи конституційного механізму публічної влади і сприяє появі нових інститутів. Наприклад, саме розвиток інтернет-технологій дозволяє реалізовувати концепцію електронної демократії. Зокрема, ще у 2009 році було прийнято рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи CM/Res (2009)1 державам-учасницям Ради Європи з електронної демократії, в яких, крім іншого, пропонується країнам-учасницям розглянути можливість використання засобів електронної демократії для посилення народовладдя, демократичних інститутів і процесів; розглянути і впровадити електронну демократію за допомогою ІКТ [14].

Відповідно до п. 35 Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи CM/Res (2009)1 визначаються такі сектори розвитку е-демократії: електронний парламент, електронне законодавство, електронне правосуддя, електронне посередництво, електронна ініціатива, електронні вибори, електронний референдум, електронне голосування, електронні консультації, електронні клопотання, електронна агітація, електронний підрахунок голосів і електронні опитування; електронна демократія використовує переваги електронної участі, електронної дискусії і електронних форумів [14].

Рецепція інституту електронної демократії активна, її імплементація у вітчизняне законодавство є конституційно-правовою інновацією, яка дозволить підвищити ефективність функціонування органів публічної влади; дозволить спростити комунікацію між органами публічної влади та громадянським суспільством; сприятиме залученню громадян до прийняття важливих державно-владних рішень.

В Україні розвиток електронної демократії відбувається в межах Концепції розвитку електронного урядування в Україні 2017 року, в якій наголошується, що активне впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у систему суспільно-політичних відносин значно розширює можливості громадян щодо їх участі в процесах державного управління та впливу на прийняття управлінських рішень, створює умови для формування якісно нового рівня взаємодії органів влади та громадян [15].

При цьому основними заходами в напрямі реалізації концепції електронної демократії визначаються розвиток інституту електронних звернень та електронних петицій; розвиток інструментів «відкритий бюджет», «громадський бюджет», он-лайн обговорення проектів нормативно-правових актів та інших інструментів участі громадян у прийнятті управлінських рішень; запровадження електронних форм зворотного зв'язку на офіційних веб-сайтах органів влади, у тому числі тематичних, для отримання якісного зворотного зв'язку з різних питань; широке залучення громадських об'єднань і профільних асоціацій до планування розвитку та моніторингу стану розвитку електронного урядування; стимулювання використання електронних інструментів залучення громадян і підтримка громадських ініціатив у сфері електронного урядування; розвиток та запровадження інформаційної системи проведення виборчого процесу в електронній формі [15].

Натепер більшість визначених у концепції та в рекомендаціях CM/Rec (2009)1 напрямів поступово реалізуються: активно функціонують такі електронні сервіси як е-законодавство, е-правосуддя, е-петиції, їх запроваджено на рівні державної влади і в більшості органів місцевого самоврядування; започатковано функціонування Державного веб-порталу бюджету для громадян [16]; починає функціонувати та *Herald of Zaporizhzhia National University. Jurisprudence*

використовуватися громадянами на рівні місцевого самоврядування технологія «громадський бюджет»; започатковуються платформи он-лайн обговорень проектів нормативно-правових актів як на рівні державної влади, так і на рівні місцевого самоврядування; застосовується інформаційно-телекомунікативна мережа у виборчому процесі, це стосується і ведення державного реєстру виборців з он-лайн сервісом «кабінет виборця», де можна перевірити своє включення до Державного реєстру виборців [17], і електронний підрахунок голосів Центральною виборчою комісією.

Проте в Україні залишається взагалі нереалізованими низка рекомендацій, які поки що знаходяться на стадії обговорення. До них можна віднести електронне посередництво, електронне голосування, електронне середовище. Насамперед це відбувається тому, що процес сприйняття нашою правовою системою такої конституційно-правової інновації як електронна демократія пройшов ряд стадій із моменту запровадження і до сьогоднішнього дня продовжує розвиватися.

Як цілком слушно зазначено у п. 104 Пояснювальної записки Рекомендацій Комітету Міністрів Ради Європи CM/Rec (2009)1, електронну демократію не можна впровадити за допомогою великого вибуху. Наприклад, необхідно перевірити різні інструменти, узгодити інструменти електронної демократії із тими, які продовжують використовуватися традиційними методами, відрегулювати процедури, а також запустити процеси моніторингу та еволюції. Також важливо підлаштувати під цей контекст всі методи електронної демократії з урахуванням культурних і політичних відмінностей, а також технологічних переваг. Тому прийнятним підходом був би поетапний підхід до впровадження електронної демократії [14].

Викладене дозволяє проілюструвати інноваційний потенціал
no. 3-4. 2019 *ISSN 2616-9444*

рецепції концепції електронної демократії, яка стала можливою лише завдяки розвитку комп'ютерних інформаційних технологій і створенню глобальної мережі Інтернет, що має революційні наслідки для становлення демократії у вітчизняній і світовій практиці державотворення. Проте зазначене дозволяє розглянути лише один із аспектів інноваційного розвитку конституційно-правових інститутів та механізм їх рецепції у вітчизняну систему законодавства. Поряд із розвитком інформаційних технологій можна назвати й такі інновації як розвиток генної інженерії, нанотехнологій, біомедичних технологій, біопринтингу, штучного інтелекту (в тому числі робототехніки). На винахід і розвиток усіх цих інновацій повинне реагувати відповідним чином і конституційно-правове законодавство, адже цілком очевидним є їх вплив на розвиток, конституційне закріплення та реалізацію прав людини. Наприклад, лише з розвитком інноваційних технологій стало можливим говорити про

появу таких прав людини в світі як сурогатне материнство, гендерна ідентичність (зміна статі), клонування, трансплантація органів.

Підсумовуючи, варто зазначити, що коли йдеться про інноваційний потенціал рецепції, мається на увазі лише конструктивний аспект запозичення нетипового правового матеріалу, яке має на меті досягнення якісних змін у напрямі підвищення ефективності функціонування конституційного механізму публічної влади, спрямованого насамперед на забезпечення прав людини. Проте слід пам'ятати про те, що іноді поряд із запозиченням конструктивних конституційних інновацій до правової системи можуть проникнути і деструктивні новації, пов'язані зі зловживанням правом, які стають дестабілізуючим фактором конституційно-правової модернізації і можуть навіть становити загрозу національній безпеці держави в інформаційній, екологічній, економічній, біологічній та іншій сферах життєдіяльності.

Література

1. Transnational Constitutionalism – International And European Perspectives, Edited by Nicholas Tsagourias. Cambridge : Cambridge University Press, 2007, 377 p.
2. Peters A. The Merits of Global Constitutionalism. *Indiana Journal of Global Legal Studies*. 2009. Vol. 16. Issue. 2. Article 2. P. 397–411.
3. International Constitutional Law : Written or Unwritten? *Chinese Journal of International Law*. 2016. Vol. 15. Issue 3. P. 489–515.
4. Lachmayer K. The International Constitutional Law Approach. *Vienna Online Journal on International Constitutional Law*. 2007. Vol. 1. Issue.2. P. 91–99. URL : www.icl-journal.com.
5. Walker N. Multilevel Constitutionalism : Looking Beyond the German Debate. *LSE 'Europe in Question' Discussion Paper Series*. 2009. № 8. URL : <http://www.lse.ac.uk/european-institute/Assets/Documents/LEQS-Discussion-Papers/LEQSPaper8Walker.pdf>.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови / за ред. В.Т. Бусел. Київ, Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
7. Грибанов Д. В. Инновации и модернизация в жизни, экономике и праве : понятийный аппарат. *Бизнес, Менеджмент и Право*. 2012. № 1. С. 46–51.
8. Коноплева А. А., Буткевич С. А. Традиции и инновации : точки экстремальных значений. *Философия права*. 2018. № 18 (84). С. 57–64.

9. Про інноваційну діяльність : Закон України від 04.07.2002 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15>.
10. Пашкова Д. А. К вопросу о понятии «инновация» в российском праве. *Вопросы экономики и права*. 2017. № 6. С. 7–11.
11. Базилевич В. Д. Неортодоксальна теорія Й. А. Шумпетера. Історія економічних учень : у 2 ч. 3-є вид. К. : Знання, 2006. Т. 2. 575 с.
12. Большая Советская энциклопедия (в 30 т.) / гл. ред. Прохоров А.М. Изд-е 3-е. М. : Советская энциклопедия, 1975. Т. 20. 608 с.
13. Комлев Н. Г. Словарь иностранных слов. М. : ЭКСМО-Пресс, 2000. 1308 с.
14. Recommendation CM/Rec(2009)1 of the Committee of Ministers to member states on electronic democracy (e-democracy) (Adopted by the Committee of Ministers on 18 February 2009 at the 1049th meeting of the Ministers' Deputies. URL : https://www.coe.int/t/dgap/goodgovernance/Activities/Key-Texts/Recommendations/Recommendation_CM_Rec2009_1_en_PDF.pdf.
15. Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 20.09.2017 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-p#n14>.
16. Державний веб-портал бюджету для громадян. URL : <https://openbudget.gov.ua/analytics/incomes>.
17. Державний реєстр виборців : офіційний веб-сайт. URL : https://www.driv.gov.ua/ords/portal!/cm_core.cm_index?start.

References

1. (2007). “Transnational Constitutionalism – International And European Perspectives”, Edited by Nicholas Tsagourias. Cambridge University Press, Cambridge.
2. Peters, A. (2009). “The Merits of Global Constitutionalism”, *Indiana Journal of Global Legal Studies*, Vol. 16, Issue. 2, Article 2, P. 397–411.
3. (2016). “International Constitutional Law : Written or Unwritten?”, *Chinese Journal of International Law*, Vol. 15, Issue 3, P. 489–515.
4. Lachmayer, K. (2007). “The International Constitutional Law Approach”, *Vienna Online Journal on International Constitutional Law*, Vol. 1, Issue.2, P. 91–99, available at : www.icl-journal.com.
5. Walker, N. (2009). “Multilevel Constitutionalism : Looking Beyond the German Debate”, *LSE ‘Europe in Question’ Discussion Paper Series*, № 8, available at : <http://www.lse.ac.uk/european-institute/Assets/Documents/LEQS-Discussion-Papers/LEQSPaper8Walker.pdf>.
6. Busel, V. T. (2005). *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy* [Great Explanatory Dictionary of the Ukrainian Language], Perun, Kyiv, Irpin, Ukraine.
7. Hrybanov, D. V. (2012). “Innovations and modernization in life, economy and law : conceptual framework”, *Biznes, Menedzhment i Pravo*, № 1, P. 46–51.
8. Konopleva, A. A. and Butkevych, S. A. (2018). “Traditions and innovations : extreme values points”, *Filosofiya prava*, № 18 (84), P. 57–64.
9. “On Innovation Activity” : the Law of Ukraine as of 04.07.2002, available at : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15>.

10. Pashkova, D. A. (2017). "On the issue "innovation" in Russian law". *Voprosy ekonomiki i prava*, № 6, P. 7–11.
11. Bazylevych, V. D. (2006). "J. A. Schumpeter's heterodoxy", *Istoriia ekonomichnykh uchen : u 2 ch. 3-ye vyd.* [History of economic studies : in 2 p., 3rd ed.], Znannia, Vol. 2, Kyiv, Ukraine.
12. Prohorov, A. M. (1975). *Bolshaya Sovetskaya enciklopediya* (v 30 t.) [Great Soviet Encyclopedia (in 30 vols.)], 3rd ed. Sovetskaya enciklopediya, Vol. 20, Moscow, Russia.
13. Komlev, N. G. (2000), *Slovar inostrannykh slov* [Borrowed Words Dictionary], EKSMO-Press, Moscow, Russia.
14. "Recommendation CM/Rec(2009)1 of the Committee of Ministers to member states on electronic democracy (e-democracy) (Adopted by the Committee of Ministers on 18 February 2009 at the 1049th meeting of the Ministers' Deputies, available at : https://www.coe.int/t/dgap/goodgovernance/Activities/Key-Texts/Recommendations/Recommendation_CM_Rec2009_1_en_PDF.pdf.
15. "On Approval of the Concept of E-Governance Development in Ukraine" : Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine as of 20.09.2017, available at : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-p#n14>.
16. "State web-portal of open budget", available at : <https://openbudget.gov.ua/analytics/incomes>.
17. "State Registry of Voters : an official web-site", available at : https://www.driv.gov.ua/ords/portal!/cm_core.cm_index?start.